

İNTERNET KULLANIMININ EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASİ ETKİLERİ

ECONOMIC, SOCIAL AND POLITICAL EFFECTS OF INTERNET USAGE

Nursen VATANSEVER DEVİREN¹
Onur YILDIZ²

Öz

Tüm insanları her alanda etkileyen ve dönüştürücü karakteriyle ekonomik, sosyal ve siyasi hayata yön veren internet, 21. yüzyılın simgesi olarak görülmektedir. Bu çalışma, internet kullanımının ekonomik, sosyal ve siyasi etkilerini günümüz dünyasındaki gelişmelere göre ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle internet kullanımının ekonomik etkileri, geleneksel ekonomik yapıdan yeni ekonomiye geçiş noktasında ele alınacaktır. Ayrıca internet aracılığıyla toplum ve bireyleri kültürel boyutta savunmasız bırakan köklü dönüşüm incelendikten sonra internet kullanımının dünyada yaşanan ve yaşanmakta olan siyasi gerilimler üzerindeki rolü tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnternet Kullanımı, Ekonomik Etki, Sosyal Etki, Siyasi Etki

Abstract

Internet which is affecting our lives in all areas and shapes economic, social and political life is seen as symbol of 21st century. This study aims to reveal economic, social and political effects of internet usage according to developments in today's world. Firstly, economic effects of internet usage will be handled at the transition point from traditional economic structure to the new economy. Furthermore the role of internet usage will be discussed on experienced and ongoing political conflicts in the world after the radical transformation which is to be vulnerable to society and individuals in the cultural dimension via internet is examined.

Key Words: Internet Usage, Economic Effect, Social Effect, Political Effect

¹Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, ndeviren@yahoo.com

²Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi S.B.E. İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, onyild@hotmail.com

1. Giriş

Sanayi Devrimi sonrası yaşanan dönüşümün bir benzeri, internetin ekonomiye, topluma ve siyasete etki etmesi suretiyle günümüzde yeniden yaşanmaktadır. Teknolojik gelişmeleri üretim sürecine dahil eden ve interneti etkin olarak kullanan toplumların bilgi temelli gelişimi, küresel bağlamda bilgi toplumlarını karşımıza çıkarmaktadır. Bu çerçevede teknoloji, bilişim dünyası ve internet alanındaki gelişmeler, diğer alanlarla -ekonomi, sosyal, siyasi...- bütüncül bir yapı içerisinde analiz edilmeli ve doğru teşhis adına aralarındaki etkileşim, mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Konuya ilişkin literatüre göz atıldığında internet kullanımının ekonomik, sosyal ve siyasi etkilerine yönelik olarak yapılan değerlendirme ve çalışmalarda, iki farklı görüş kendini göstermektedir. Bunlardan ilki liberal görüştür. Liberal görüşe göre ilerlemenin kaynağı bilgi olup, bu yaklaşımı savunanların öngörülleri şu şekildedir (Denizci, 2009: 50):

Demokratik bir toplumun alt yapısını yeni iletişim teknolojileri oluşturacaktır.

- Toplumsal hastalıklar, bilginin artışı ve serbestçe dolaşımı ile yok edilecektir.
- Verimlilik artacak ve bu artış insanlara büyük ölçüde zaman kazandıracaktır. İnsanlar bu zamanlarını kültür, eğitim, sanat gibi iş dışındaki alanlarda değerlendirebilecektir.
- İnternet, sosyal olamayan insanları daha aktif ve katılımcı bir ortama çekerek sosyalleştirecektir. Bastırılmış duygular, kimlikten kopuk ve alabildiğine özgür olan bu ortamda ortaya çıkacak ve insanlar gerçek hayatta konuşamadıkları, paylaşamadıkları düşüncelerini burada görülme ve tanınma riski taşımadığından dolayı rahatlıkla belirtebilecektir.

Bu görüşlerden ikincisi ise eleştirel görüştür. Bu yaklaşımı savunanlar gelecekte teknolojinin insanın önüne geçeceğini düşünmektedir. Eleştirel yaklaşımın öngörülleri, aşağıdaki gibidir (Denizci, 2009: 50):

- İnternetin, yanlış ve kötü amaçlı kullanımı sonucu insanlar asosyalleşmektedir. İnternet'in toplumdan kopuk ve uzak, yalnızlaştırıcı bir etkisi bulunmaktadır. Konuşmak yerine mesaj atmayı tercih eden, iletişimi sadece bilgisayar üzerinden sağlayan kişilerin çoğalmasının, insan ilişkilerini zamanla yok etmesi olasıdır.
- Sanal ortamda izlenebilmenin mümkün olmasından dolayı gelecekte bir gözetim toplumuna dönüşmek olasıdır.

- İnsanlığın teknoloji üzerindeki denetim gücünü giderek kaybetmesi de önemli sorunlara yol açabilecektir.

Eleştirel anlamda önemli bir bakış açısı sunan Frankfurt Okulu'na göre ise araçsal akıl aracılığıyla devreye sokulan bu yeni yabancılaşma, bilim alanına da sirayet ederek her şeyi teknik yararlılık ve kişisel çıkarı indirgemıştır. Bu bağlamda Foucault post-hümanist bir çerçevede, modern dönemde bireyin ölümü metaforuyla, bireyin modern teknolojiler tarafından üretilen bir nesne durumuna indirgendığını vurgulamaktadır (Şan ve Hira).

Çalışmanın amacı internetin ekonomik, sosyal ve siyasi hayatı değiştiren dönüştürücü karakterini değerlendirmek ve etkilerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada öncelikle internet kullanımının, ekonomik literatürde gözlenen eski ve yeni ayrışmasında oynadığı rol üzerinde durulacaktır. Elektronik ticaret (e-ticaret) ve internet ekonomisinin önemine değinilerek global dünyada rekabet gücünün önemi vurgulanacaktır. Çalışmanın devamında internet kullanımının sosyal hayata yansımaları incelenerek mekan ötesi bir yapılanma olan ağ toplumu ve sanal cemaatlerden söz edilecektir. Bu çerçevede internet kullanımının bireysel kimlikler üzerinde nasıl bir aşınmaya yol açtığı irdelenecektir. Çalışmada, geçmişten günümüze görülen başlıca siyasi olay ve meselelerde internetin ağırlığı dijital aktivizm çerçevesinde ele alınacak ve nihayetinde internet kullanımının ekonomik, sosyal ve siyasi etkilerine çeşitli ülke deneyimlerinden yola çıkılarak ışık tutulmaya çalışılacaktır.

2. İnternet Kullanımının Ekonomik Etkileri

Bilgi teknolojisindeki gelişmelerin, geleneksel ekonomik faaliyetleri yeniden düzenlemesine paralel olarak en çok etkilediği alanlardan birisi ekonomi olmuştur. Hatta ekonomide yaşanan değişime ne ad verileceği konusu, uzun soluklu tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Literatürde *Yeni Ekonomi* kavramından *Dijital Ekonomi*'ye kadar birçok isim düşünülse de söz konusu tartışmada tam anlamıyla ortak bir payda da buluşulamamıştır. Ancak çağımızın ekonomik anlayışına ilişkin herkesin uzlaşmaya vardığı sonuç şudur ki; bilgi teknolojileri ve internetin doğurduğu etki sonucu yeni ekonomi, insanların kas güçleri yerine beyin güçleri ile çalıştığı bir dünyayı temsil etmektedir.

Douglas F.Aldrich, 1999 yılında yazmış olduğu *Mastering the Digital Market Place – Practical Strategies for Competitiveness in The New Economy (Dijital Piyasaların Ustası Olmak – Yeni Ekonomide Rekabet Gücünü Korumak İçin Uygulanabilir Stratejiler)* adlı kitabında ekonominin sırasıyla tarım, sanayi, hizmetler ve küreselleşme evrelerinden geçip günümüzde sayısal yani dijital evresine ulaştığını söylemektedir. Hiç şüphe yok ki yaşanan

tüm bu değişimleri bünyesinde barındırabilen bir iktisat bilimine ihtiyaç duyulmakta olup bu beklentinin sona ermesini beklemek, bir hata olacaktır.

Bu çerçevede Tablo 1'de, eski ve yeni ekonomi arasındaki temel farklar gösterilmektedir.

Tablo 1. Eski ve Yeni Ekonomi Arasındaki Temel Farklar

Konu	Eski Ekonomi	Yeni Ekonomi
Piyasalar	Dengeli	Dinamik
Rekabet Alanı	Ulusal	Global
Organize	Hiyerarşik-Bürokratik	Network (Ağ) türü

Kaynak: Haydar Akyazı ve Adem Kalça, Yeni Ekonomi ve İktisat Bilimi, Liberal Düşünce Dergisi 2003, s.231

Bu ayrımı somutlaştırmak gerekirse güncel verilerde fiziki ağırlığı bulunan malların GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) içerisindeki payında ciddi bir azalma söz konusudur. Yeni ekonomi anlayışında ürünlerin önemini yitirmesinin başlıca nedeni, dijital bir evreye geçilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece milyonlarca bilgi, internetin ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırması ile her an ve her yerde ilgili muhataba iletilebilmektedir. Buna ek olarak bilgiyi mekan gerekmeksizin yıllarca saklayabilmek de mümkündür (Çımat ve Yıldız, 2012: 60-61).

Tablo 2'de, fiziki ağırlığı bulunan ürünler kategorisine girmeyen ve geçmiş dönemlerde GSYİH içinde hissedilir bir payı olmayan ancak 21. yüzyılla birlikte ekonomik verimliliğin itici gücü haline gelen Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) harcamalarının GSYİH'ye oranına ilişkin veriler bulunmaktadır.

Tablo 2. Ar-Ge Harcamalarının GSYİH'ya Oranı

	ABD	İSRAİL	JAPONYA	G.KORE	FİNLANDİYA	ALMANYA	TÜRKİYE
1999	2.64	3.52	2.98	2.25	3.17	2.41	0.47
2000	2.71	4.27	3.00	2.30	3.35	2.47	0.48
2001	2.72	4.55	3.07	2.47	3.32	2.47	0.54
2002	2.62	4.56	3.12	2.40	3.36	2.50	0.53
2003	2.61	4.28	3.14	2.49	3.44	2.54	0.48
2004	2.55	4.29	3.13	2.68	3.45	2.50	0.52
2005	2.59	4.42	3.31	2.79	3.48	2.51	0.59
2006	2.65	4.50	3.41	3.01	3.48	2.54	0.58
2007	2.72	4.84	3.46	3.21	3.47	2.53	0.72
2008	2.86	4.77	3.47	3.36	3.70	2.69	0.73
2009	2.91	4.49	3.36	3.56	3.94	2.82	0.85
2010	2.83	4.35	3.26	3.74	3.90	2.80	0.84
2011	2.77	4.39	-	-	3.78	2.84	0.86*
2012							0.92*

Kaynak: World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>, Erişim Tarihi: 10.03.2014, *TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13630>, Erişim Tarihi: 24.03.2014 (Türkiye için 2011 ve 2012 verileri TÜİK'ten alınmıştır).

Türkiye'de Ar-Ge harcamaları/GSYİH oranının %0.92 olması, Türkiye'nin sürdürülebilir büyümeyi devam ettirmesi ve AB ile arasındaki gelir ve refah düzeyi farkını kapatması açısından yeterli görülmemelidir. Bu oranın hızla gelişmiş ülkeler seviyesi olan %2'ler düzeyine çıkarılması gerekmektedir.

Bazı düşünürler, teknolojik gelişmeleri ülkelerin ilerlemesinde belirleyici olarak gören teknolojik determinizm yaklaşımını benimsemiş ve toplumsal ilerlemenin teknolojik ilerlemeyle paralellik göstereceğini savunmuştur. Hatta bilgi toplumlarının, ileri demokrasiye ulaşmış ve özgürlüklerin hakim olduğu bir yapıya sahip olduğu ileri sürülmüştür.

İnternet, ekonomide değişim rüzgarı oluşturan teknolojik yeniliklerin ekonomi üzerine etkisi açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle kitle üretimine alternatif bir yol olarak müşterinin talebine yönelik bir üretim anlayışının ortaya çıkışından sonra e-ticaret, internet ve internet ekonomisinin bir parçası haline gelmiştir. 1950-1973 döneminde kitlesel üretime dayanan Fordist Üretim Sistemi uygulanırken 1970'lerin sonuna doğru Esnek Üretim Sistemi'ne geçildiği görülmektedir. Böylece kitlesel üretim yerini kişiye özel üretime bırakmış ve 1990'lardan sonra üretim sürecine internet ve e-ticaretin katılması, ekonomiye hiç kuşkusuz dinamik bir yapı kazandırmıştır.

İnternetin yaygınlaşması ile birlikte yeni teknoloji ağlarını kullanan ve internetten yararlanan küçük işletmeler, büyük çaplı işletmelerin sahip oldukları maliyetlere katlanmadan küresel piyasalara açılabilen ve büyük çaplı işletmelerin sahip olduğu ölçek ekonomisine ulaşma fırsatı yakalayabilmektedir. Artık internetten beslenen rekabet ortamı, uluslararası piyasalarda esnekliği ve bu esnekliğe uyum sağlayabilecek organizasyonları ön plana çıkarmıştır (Çımat ve Yıldız, 2012: 61-62). Çünkü internetin ekonomik süreçte etkin rol almasıyla birlikte fiziki sınırlar ortadan kalkmıştır. Böylece, insanların ekonomik faaliyetlerine ve ekonominin tüm sektörlerine büyük ölçüde “www” yön vermektedir (Sarıkaya vd, 2010: 32).

ABD eski Ticaret Bakanı William Daley'e ait olan “güneş aydınlığında endişeli olun; çünkü birçok şey gece değişmiş olacak” ifadesi, 2000'lere yaklaşırken yeni ekonomideki değişimin ne derece hızlı ve önemli olduğunu net olarak ortaya koymaktadır. Nitekim Daley, çalışma ortamının doğal yapısının değiştiğini ve bu nedenden dolayı kimi insanların işsiz kalacaklarını ancak buna rağmen yeteneklerini günün koşullarına uyarlayanların, yeni iş bulma konusunda seri olacaklarını ifade etmiştir (Akyazı ve Kalça, 2003: 226). Burada dile getirilen düşünce, Joseph Schumpeter'in yaratıcı yıkım diye bilinen yaklaşımıyla bağlantılıdır. Schumpeter'e göre yeniliği gerçekleştiren firma, geçici bir süre için pazar gücü sağlamakta ve yenilik öncesindeki mevcut firmaların kârlılığını aşındırmaktadır. Ancak yenilik öncesi var olan mevcut firmalar, yeni bir yenilik ortaya koyarak bu geçici gücü yine geçici olarak ortadan kaldıracaktır. Nitekim söz konusu evrimsel süreç yaratıcı yıkım olarak adlandırılmaktadır (Yıldız, 2014: 155).

OECD'ye (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) göre yaratıcı yıkım düşüncesine paralel olarak internet gibi açık ağlar üzerinden tüketicilere hizmet veren ve elektronik ticareti kullanan firmalar, orta dönemde bazı sektörlerden kaynaklanan istihdam düşüşleri yaşayabilir. Ancak uzun dönemde yeni ürünlerin ortaya çıkması, pazar payının genişlemesi, gelirin artması ve üretkenlik artışının sonucu olarak fiyatların düşmesi ile istihdam artacaktır (Doğaner, 2007: 37). Yeni ve eski ekonomi arasındaki işgücü niteliği arasındaki farklar, Tablo 3'de ortaya konulmaktadır.

Tablo 3. Eski ve Yeni Ekonomide İşgücü Niteliği Arasındaki Farklar

Kriter	Eski Ekonomi	Yeni Ekonomi
Politik Hedef	Tam İstihdam	Yüksek Reel Ücret ve Gelir
Yetenekler	Belirli İşlerde Uzmanlık	Farklı Alanlarda Uzmanlaşma
Gerekli Eğitim	Bir Uzmanlık Alanı veya Derece	Yaşam Boyu Öğrenme
İşçi - İşveren İlişkisi	Birbirine Rakip	Birbiriyle İşbirliği İçinde
İstihdamın Doğası	Durağan	Risk ve Fırsatlara Göre Değişen

Kaynak: Aygün Özgür, **Yeni Ekonominin İktisadi Etkileri ve İktisat Politikası Üzerine Yansımaları**, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.49.

Pek çok işletme internet üzerinden pazarlama yaparak rekabet üstünlüğünden yararlanırken internet hizmeti sunmayan işletmelerin ise dezavantajlı duruma düştüğü görülmektedir. Örnek olarak sermayesi az ve sınırlı sayıda müşterisi olan turizm işletmeleri, internet ortamında pazarlama yoluyla büyük işletmeler ile yarış eder duruma gelebilmektedir. İnternet üzerinde açılan sanal bir mağaza boyutu ne olursa olsun, faaliyet alanı bütün yeryüzü olduğu için küresel bir etkiden de söz etmek mümkündür. Ayrıca işletmelerin sektörde varlıklarını sürdürmesi, istihdamı olumlu yönde etkileyecektir (Yılmaz, 2008: 112).

Firmalar arasındaki rekabetin bilgisayarın klavyelerine taşınmış olması, tüketicilerin talep ettikleri mal ve hizmetler hakkında her an, hızlı ve maliyetsiz bilgi edinmelerini mümkün hale getirmiştir. Firmalar, fiyat rekabetinin yanı sıra bedava kahve fincanı, tişört dağıtılması veya seyahat imkanlarının sağlanması gibi fiyat dışı rekabet yollarını da denemektedir. Ayrıca firmalar, tüketicileri mal ve hizmetlerini pazarladıkları sitelere yönleltmeye ve sonrasında da tutabilmeye çalışmaktadır (Akyazı ve Kalça, 2003: 239). Bu anlamda internet kullanıcılarının eğilimleri, büyük önem arz etmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye'deki internet kullanıcılarının eğilimlerini ortaya koyan 2014 yılı Nisan ayında gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarını, 2014'ün Ağustos ayında yayınlamıştır. 2013 yılı Nisan ile 2014 yılı Mart aylarını kapsayan güncel sonuçlarda, tüketicilerin eğilimleri dikkat çekici özellikler göstermektedir. Türkiye'deki hanelerin yarısından fazlasının internet kullandığı sonucuna varılan araştırmanın alt başlıklarında Türkiye'deki e-ticaret sektörüne ait veriler de bulunmaktadır. TÜİK'in hazırladığı 2014 yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'ndan göze çarpan önemli verilerden birisi, Türkiye'deki e-ticaret kullanım oranıdır. TÜİK'in araştırmasına göre Türkiye'deki internet kullanıcılarının % 30.8'i alışverişini internetten gerçekleştirmektedir. 2013'de açıklanan sonuçlara göre kullanıcıların%24.1'i,2012'de açıklanan sonuçlara göre ise

kullanıcıların % 21.8'inin internet üzerinden alışveriş yaptığı araştırmada yer alan bulgular arasındadır.

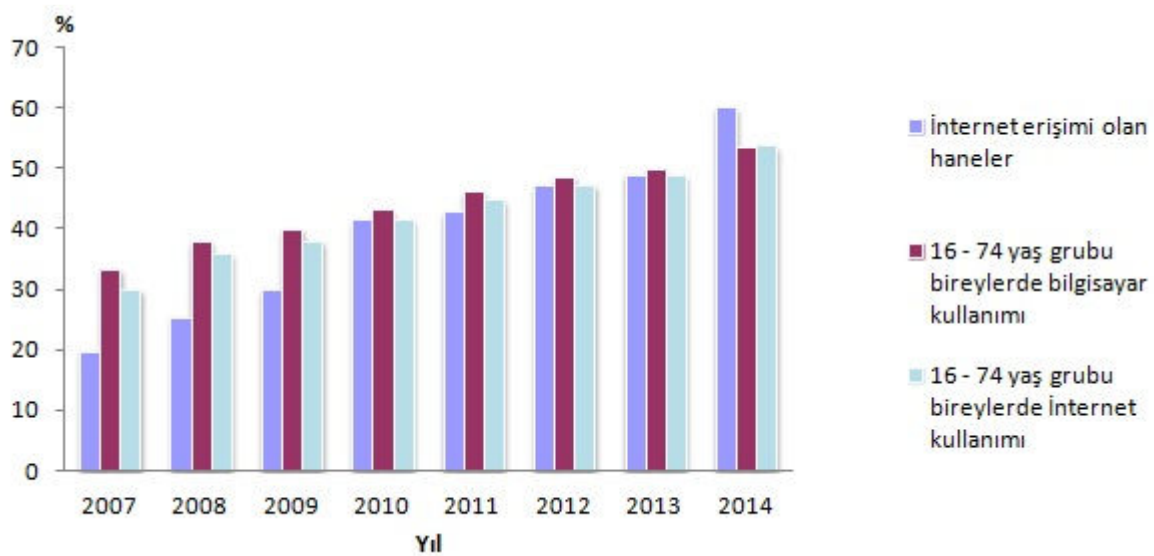
İnternet üzerinden alışveriş yapan bireylerin 2013 yılı Nisan ile 2014 yılı Mart aylarını kapsayan on iki aylık dönemde %51,9'u giyim ve spor malzemesi, %27'si ev eşyası (Mobilya, oyuncak, beyaz eşya vb), %26,8'i seyahat bileti, araç kiralama vb., %24,9'u elektronik araçlar (Cep telefonu, kamera, radyo, TV, DVD oynatıcı vb.), %15,9'u kitap, dergi, gazete (e-kitap dahil) almıştır.

Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre 2014 yılı Nisan ayında Türkiye genelinde internet erişim imkanına sahip hanelerin oranı %60,2 oldu. Bu oran 2013 yılının aynı ayında %49,1'di. Evden internete erişimi olmayan hanelerin %42,8'i evden internete bağlanmama nedeni olarak internet kullanımına ihtiyaç duymadıklarını belirtti. Bunu %31,9 ile internet bağlantı ücretlerinin yüksekliği takip etti.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBSS) Düzey-1'e göre %75.5 ile TR1-İstanbul, %63.6 ile TR2-Batı Marmara, %62.7 ile TR9-Doğu Karadeniz ve %62.3 ile TR4-Doğu Marmara bölgesinde internet erişim imkanı olan hane oranı, Türkiye ortalamasının üzerindedir (TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16198>, Erişim Tarihi: 22.08.2014).

Şekil 1, bu veriler ışığında Türkiye'de internete erişim imkânı olan haneler ile 16-74 yaş grubu bireylerde bilgisayar ve internet kullanımını göstermektedir.

Şekil 1. İnternete Erişim İmkânı-Bilgisayar ve İnternet Kullanımı

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16198>, Erişim Tarihi: 22.08.2014

Bilgisayar ve internet kullanım oranları 16-74 yaş grubundaki bireylerde sırasıyla %53,5 ve %53,8 oldu. Bu oranlar erkeklerde %62,7 ve %63,5 iken, kadınlarda %44,3 ve %44,1'dir. Bilgisayar ve internet kullanım oranları, 2013 yılında %49,9 ve %48,9'du. Bilgisayar ve internet kullanım oranlarının en yüksek olduğu yaş grubu 16-24'tür. Bilgisayar ve internet kullanımı tüm yaş gruplarında erkeklerde daha yüksektir.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey-1'e göre bilgisayar ve internet kullanımının en yüksek olduğu bölge %64.0 ve %64.4 ile TR1-İstanbul bölgesidir. Bunu %58.4 bilgisayar ve %58.6 internet kullanım oranı ile TR5-Batı Anadolu bölgesi takip etmektedir.

İnterneti 2014 yılının ilk üç ayında hemen her gün veya haftada en az bir defa kullanan 16-74 yaş grubu düzenli internet kullanıcılarının oranı %44,9 oldu. Bu oran, 2013 yılının aynı döneminde %39,5'ti. Aynı dönem ve yaş grubunda internet kullanan bireyler arasında düzenli internet kullanım oranı ise %92.5 olup, bu oran 2013'ün aynı döneminde %91.6'dır. İBBS Düzey 1'e göre ise söz konusu oran 2014'ün ilk üç ayı için TR1-İstanbul bölgesinde %95.5'dir.

İnterneti 2014 yılının ilk üç ayında kullanan bireylerin %58'i ev ve işyeri dışında internete kablosuz olarak bağlanmak için cep telefonu veya akıllı telefon kullanırken, %28,5'i taşınabilir bilgisayar (dizüstü, netbook, tablet vb.) kullandı. Bu oranlar 2013 yılının aynı döneminde sırasıyla %41,1 ve %17,1'di (TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16198>, Erişim Tarihi: 22.08.2014).

Yönetim danışmanlığı firması The Boston ConsultingGroup (BCG) tarafından Google'ın talebi ile hazırlanan *Türkiye İnternet Ekonomisi* adlı rapora göre, 2011'de internetin Türkiye ekonomisine katkısı 22 milyar TL'dir. Bu rakam, Türkiye GSYİH'sının (cari fiyatlarla) %1.7'sine karşılık gelmektedir.

İnternet ekonomisine en büyük katkı, yaklaşık % 70'ini oluşturması nedeniyle tüketimden gelmektedir. Türkiye'de tüketiciler, 2011 yılında internete erişim cihazları ve ücretleri için yaklaşık 8.8 milyar TL harcarken e-ticaret için 4.4 milyar TL'yi gözden çıkarmışlardır. İnternet ekonomisine ikinci en büyük katkıyı, % 30 payla telekomünikasyon şirketleri tarafından yapılan ağ sermaye yatırımı başta olmak üzere özel sektör yatırımları oluşturmaktadır.

İnternette doğrudan alınan mal ve hizmetlerin değeri, internetin reel ekonomik etkisini göstermekten uzak bir görüntü sergilemektedir. Çünkü alışveriş çevrim dışı olarak

gerçekleşse de tüketiciler perakende ürünleri online olarak araştırarak internetten yararlanmaktadır (Türkiye Online İnternet Ekonomisi Raporu, Boston ConsultGroup, <http://www.turkiye-e-konomi.com/Turkey-Online-Turkish.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2013).

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda daha çok fiziki mal ve hizmetler üzerinden yürütülen geleneksel ticaretin şekli, dijital mal ve hizmetler ağırlıklı internet üzerinden yürütülen elektronik ticarete dönüşmüştür. Sınırsız olduğu kabul edilen bilgi, en önemli üretim faktörü haline gelmiş ve buna bağlı olarak bilgi ekonomisi kavramı literatüregirmiştir. Dolayısıyla piyasalar daha rekabetçi ve global hale gelmektedir. Geline nokta itibariyle iktisadı öğretmek, iktisadı üretmek kadar önemli hale gelmiştir (Akyazı ve Kalça, 2003: 240). 21.yüzyılda internet kullanımı, küresel ekonomiye daha rekabetçi bir yapı kazandırmaktadır.

İnternet ve elektronik ticaretin nimetlerinden faydalanmak için sadece gerekli altyapının tesis edilmesi değil, aynı zamanda beşeri ve sosyal sermayeye dönük politikaların yürütülmesi gereklidir. Nitekim bölüşüm sorunu 21.yüzyıl penceresinden yorumlandığında, teknolojik gelişme ve internetin etkin kullanımında başat bir rol üstlenen gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek için beşeri sermaye yatırımlarına öncelik verilerek yeni ekonomi anlayışına uygun atılımlar gerçekleştirilmelidir.

3.İnternet Kullanımının Sosyal Etkileri

Kitle iletişim teknolojilerinin gelişimi, 19.yüzyılın ortalarından günümüze hızlı bir gelişim göstererek küresel bir boyut kazanmıştır. Özellikle uydu yayıncılığının gelişmesi, 1960'lardan itibaren iletişimin küresel bir nitelik kazanmasında önemli bir rol oynarken internet kullanımının yaygınlaşması, iletişim kurmaya engel olabilecek mesafeleri önemsiz kılmıştır. İnternetin cazibesi, bilgisayarlar aracılığıyla ekran başındaki kullanıcıları bir araya getirmesinde yatmaktadır. Böylece küreselleşmenin etki alanı, tüm hanelere nüfuz edebilecek kadar genişlemiştir.

Küreselleşme, kabul edilmesi gereken bir tercih olmasının ötesinde adeta bir kader olarak kendini göstermektedir. İnternet de kuşkusuz bu sürece damgasını vuran bir realitedir (Akdenizli, 2011: 32). McLuhan'a göre iletişim terimi, internet yoluyla bilgi akışının sağlandığı elektrik çağından önce coğrafi uzaklıkları kapsayan bir kullanıma sahipti (McLuhan, 2001: 97). Şimdilerde ise dünya, insanlar arasındaki iletişimin yaygınlaşmasına paralel olarak herkesin birbirinden haberdar olduğu bir köye dönüşmüştür (McLuhan, 2001:

101). Zygmunt Bauman ise küreselleşmiş bir dünyada yerel kalmanın, toplumsal sefaletin ve alçalmanın göstergesi olacağına ilişkin bir algıdan söz etmiştir (Bauman, 2010: 9).

İnternetin anonim karakteri sayesinde aynı şekilde düşünen insanların zaman ve mekana bağlı olmaksızın kolaylıkla bir araya gelerek sanal topluluklar oluşturması, farklı kültürlerin mensubu insanların birbirlerini tanıma fırsatı bulması, sanal ilişkilerden gerçek ilişkilere geçişlerin yaşanması ve insanların her türlü düşünceyi daha özgür ifade edebilir hale gelmesi, sosyal hayatta köklü değişimlere neden olmuştur. Böylece kişiler arasındaki mesafe, yaş, cinsiyet, ırk, kültür gibi gerçek dünyada önemli olabilecek pek çok özellik ortadan kalkmaktadır (Sarıkıoğlu, 2007: 54).

İnternetin mekansal alanlara baskın çıkmasıyla bireyler, hiçbir yerde bulunmadan her yerde var olabilmektedir. Bu dönüştürücü gücüyle internet, günümüz toplumunun da simgesi haline gelmektedir (Dolgun, 2011: 222). Bilgi çağının olmazsa olmazlarından olan internetin eğlenceden giyime, insan haklarından ulusal değerlere, çalışma kültüründen boş zaman kavramına, mektup nostaljisinden e-mail haberleşmesine, bilimsel çalışmadan gazete okumaya kadar yaşamın tüm alanlarına kültürel değişim olarak yansıdığı gözlenmektedir (Sarıkıoğlu, 2007: 54).

Toplumsal değişimin merkezine teknolojik ilerlemeyi yerleştiren bazı düşünürlerin (Harold Adams Innis, Marshall McLuhan) iddia ettiği gibi teknolojide yaşanan gelişmelerin, toplumun maddi ve kültürel temellerini değiştirdiği gerçeği, çok uzun tecrübe etmeye gereksinim duyulmadan görülebilmektedir. Bu durum bir bakıma değişimin hızlı olması kadar değişimi anlama ve algılama çabalarının da hızlı olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Göker ve Doğan, 2011: 177).

İnternet, bugüne kadar görülmemiş bir düzeyde yayılma ve örgütlenme imkânı sunarak birçok insanın çevrimiçi bir arada bulunmasını sağlayabilmektedir. Nitekim internetin bireye sunduğu en büyük imkânların başında diğer iletişim araçlarında mevcut olmayan aktif, katılımcı ve hem kaynak hem de alıcı olabilme yetisi gelmektedir (Göker ve Doğan, 2011: 178). İnternet sayesinde bu yetiyi kullanan bireyler, topluluğun merkezine yerleştirilen kişisel ağlar şeklinde iletişim kurabilmektedir (Çıldan vd, 2012). Böylece bireyler, oluşturdukları sosyal ağlar yoluyla yapılanmaktadır.

Sosyal ağların gelişme göstermesi, sosyal ağlardan türeyen yeni bir sosyal organizasyon türünü de beraberinde getirmiştir. Ağlarla örülü bu organizasyonun adı ise *Ağ Toplumu*'dur. Bu toplumun ağ kavramı ile özdeşleştirilmesi ya da birlikte anılması, onun ağ

temeli üzerine kurulmuş (sosyal, ekonomik, politik) ilişkileri yoğun bir şekilde kullanıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Kendine özgü iletişim ve etkileşim koşullarını üretme ve bu ilişkileri ağ temelinde sürdürme konusunda kullanıcılarına en uygun ortamı hazırlayan iletişim teknolojisi, kuşkusuz internettir. İnternet ağına dayalı yeni sosyal topluluğun adı ise *Sanal Cemaat*'tir. Sanal cemaat, birbirleriyle internet yoluyla iletişime geçen ve iş, gönüllü aktivite ve oyun gibi ortak paylaşımlarda bulunan insanlar tarafından şekillendirilen topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Bu topluluğun en belirgin özelliği; fiziksel olarak birbiriyle hiç karşılaşmamış bireylerin, ortak ilgi alanları çerçevesinde oluşturdukları sanal birlikteliklerden kurulmuş olmasıdır (Göker ve Doğan, 2011: 179).

Bugünün dünyasında sosyal ağların ve sanal cemaatlerin, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçiş noktasında da sürükleyici güç konumunda olup her geçen gün etkinliğini arttırdığı gözlenmektedir (Çıldanvd, 2012). İnternet ile iktidarların ve mevcut yönetimlerin seçimden seçime değil, günden güne denetlenir hale gelmesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Ancak sanal cemaatler, demokrasi kültürünün bir parçası olmaktan ziyade demokrasiye yöneltmiş bir tehdit olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Özellikle sanal cemaatler bünyesinde köktendinci, marksist ve anarşist gibi farklı bakış açılarına sahip olan bireylerin sadece kendileri gibi düşünenlerle bir araya gelmeleriyle *grup kutuplaşması* adı verilen olguya ev sahipliği yaparak hem toplumsal düzen ve birliktelik açısından gözetimi bir zaruriyet haline getirmekte hem de demokratik zemine tehdit oluşturabilmektedir. Çok sayıda farklı ilgi odaklarının ve birbirine tamamen zıt kutupların özgürce iletişimde bulunduğu ve örgütlü eylemler için gerekli her türlü altyapıyı içinde barındıran sanal cemaatlerde hiç şüphesiz gözetim, kaçınılmaz bir gerçeklik olacaktır. Dolayısıyla sanal cemaatlerdeki çoğulculuk, “farklı olanın dükkan vitrinlerindeki gibi yana yana sergilenmesinin ötesine geçmemektedir.” Sanal cemaatler içinde bireyler, bir enformasyon arayışının ötesinde ötekinin yok edildiği bir toplumsal ilişkiler arayışına sürüklenmektedirler (Dolgun, 2011: 225-227). Sanal cemaatlerin bu özelliği, topluluk oluşturmayı kolaylaştıran ile topluluk parçalamayı kolaylaştırmanın aynı pakette sunulmasından kaynaklanır (Bauman, 2013: 118).

Sanal cemaatlere bağlı olarak gelişen bir başka önemli bakış açısı ise bireysel kimlik üzerine yapılan vurgudur. Giddens'a göre, “Ağ toplumunda kişisel kimlik daha açık bir mesele haline gelir. Artık kimliklerimizi geçmişimizden almıyoruz; kimliklerimizi başkaları

ile etkileşime girerek yaratmak zorundayız.” (Giddens, 2008: 159). Dolayısıyla bireyin ağlar içerisinde ilgi alanlarına göre konumlanması ve ortak ilgi alanlarına yönelen bireylerle etkileşime geçmesi, kimliğinin oluşmasında ve belirginleşmesinde etkili olmaktadır (Göker ve Doğan, 2011: 179) Artık kimlik duygusu belirli bir ekonomik sınıfa aidiyet, sosyal statü grubuna üye olmak ya da etnik bir köken ve cinsiyet yoluyla insanların edindiği bir hissiyat olarak düşünülmemektedir. Kimliğini kendisi oluşturmak durumunda kalan bireylerin sayısı her geçen gün artmaktadır ve bu etkin kimlik oluşturma sürecinde internet kullanımının da etkisi yadsınamayacak ölçüdedir (Bayhan, 2011: 229). Dolayısıyla internet kullanımı, enformasyon piyasasına giren insan sayısının giderek artmasında ve bu kişilerin zaman içinde özel kimliklerini yitirmesinde önemli bir etkidir (McLuhan ve Povers, 2001: 193).

Ağ toplumunun kimlikler üzerindeki etkisinde paradoksal özellikler de mevcuttur. Bir tarafta ulus üstü tüketime ve benzer yaşam biçimlerine dayanan homojen bir kimlik görülürken diğer tarafta artan yerel kimliklere rastlanmaktadır (Akdenizli, 2011: 40). Yaratılan yerel kimlikler de uzun vadede yurtsuzlaştırılarak, aidiyetten uzak bir ruh yapısıyla kimlik edinmeden yoksun bırakılmaktadır. Dolayısıyla ağ toplumunda anlamını yitiren sadece mesafeler değil aynı zamanda yerel kimlikler olmaktadır (Bauman, 2010: 26). Çünkü siber mekanda bedenlerin önemi yoktur. Ancak bedenlerin hayatında siber mekânın paha biçilemez bir önemi vardır. Burada insanlar, kendilerini fiziksel bir alana indirgeyen yerellikten soyutlanmaktadır (Bauman, 2010: 28).

Bu noktada ağ toplumunun en iyi temsilcisi olarak kabul edilen sosyal paylaşım ağlarının, zaman ve mekân algısının yeni bir boyut kazanmasında etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Artık içinde yaşanılan dünyada uzaklık, çok da önem arz etmemektedir. Ağ toplumunda bireyler, seyahat etse de etmese de daha derin bir anlamda hareket halindedir. Bir başka deyişle bireyler, tinsel olarak gezgin bir halde göçebelere dönmüş vaziyettedir (Bauman, 2010: 90). İnternet aracılığıyla bireylerin mahremiyeti aşmakta hatta ortadan kalkmaktadır. Bireylerin sürekli izleniliyor olma durumu, toplumsal patolojilere de yol açan sonuçlar doğurmaktadır (Turan ve Esenoğlu, 2006: 75). Bauman'a göre, en gizli sayılabilecek ve sadece Tanrı'ya itiraf edilebilecek türden sırların bulunduğu korunaklı hücrelere, mikrofonların yerleştirildiği bir toplum oluşmaktadır (Bauman, 2013: 109). Günümüzdeki gizlilik sorunsalı, insanları bir arada tutan bağların zayıflaması ve çürümesiyle yakından alakalıdır (Bauman, 2013: 116).

İnternet, bireylere pasiflikten uzak aktif bir sosyal iletişim alanı sunmasına rağmen yüz yüze etkileşimden uzaklaşılması nedeniyle insanlar arasındaki güçlü bağları

zayıflatabilmektedir. Dolayısıyla ilişkinin değişen niteliği yalnızlık, depresyon ve bir yere aidiyet duyma hissini azalmasıyla sonuçlanabilmekte ve sanal ortamlar, çok kullanıcı zindanlara dönüşebilmektedir (Williams vd, 2000: 748).

Bir iletişim aracı olarak internet, toplumsal birlikteliklerden ayrılıklara geniş bir yelpaze içerisinde toplumun dokusunu etkileyebilmektedir. Bu bağlamda internet, kimi zaman yapıcı kimi zaman yıkıcı etkileriyle sosyal hayatın bir vazgeçilmezi haline gelmiştir ve dönüştürücü karakteriyle toplumsal hayatı şekillendirebilmektedir.

4.İnternet Kullanımının Siyasi Etkileri

Siyasi yaşamın bir parçası olarak internetin, siyasi hayat ile çeşitli boyutlarda ilişkilendirilmesi ve siyasi güçler tarafından kullanım biçimleri, son yıllarda sosyal bilimcilerin üzerinde çalıştıkları konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda siber politika olarak da ifade edilen ve internet tarafından oluşturulacağı öngörülen yeni bir siyaset tarzını çağrıştıran yaklaşımlar, günden güne yüksek sesle dile getirilmektedir.

İnternetin sağladığı olanakları siyasi açıdan değerlendirme çabalarının yalnızca hükümetler, uluslararası organizasyonlar, başlıca siyasi partiler gibi görece büyük ve merkeziyetçi yapılanmalarla sınırlı olmadığı da açıktır. Çeşitli hükümet dışı organizasyonlar, sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılabilir oluşumlar, siyasi gruplar ve hatta çok küçük kitleleri temsil eden ufak ilgi grupları dahi kendilerini internette ifade etme yoluna gitmektedir. Küresel ekonomi kuruluşlarına karşı tavır geliştiren ve sosyal adalet taleplerini yükselten *kritik hareketler* olarak ifade edilen yeni toplumsal hareketlerin, internet kullanımıyla siyasi yaşama etkileri giderek baskın hale gelmektedir (Kalkan vd, 2002). Frankfurt Okulu düşünürlerine göre kitle iletişim araçlarının kitle toplumu üzerindeki etkisi, bir şırınganın aşırı bir yere enjekte etmesine benzetilmektedir. Birbirinden kopuk bir şekilde şırıngalanan mesajlar, her gün alınmakta ve toplumda asi tepkiler görülebilmektedir (Turan ve Esenoğlu, 2006: 71). Bu yönüyle internetin gelişimi, vatandaşları üzerinde siyaseten kontrolü azami ölçüde elinde bulundurmaya isteyen devletler açısından bir meşruiyet problemi doğurmaktadır (Akdenizli, 2011: 43).

Tüm bu yaşananlar karşısında toplumsal hareketlerin ve eylemlerin internet ile ivme kazanması ve aktivizmin mecra değiştirilerek sosyal medyada yapılanması, dijital aktivizm söylemini popüler hale getirmiştir. Dijital aktivizm siyasiler, güvenlik birimleri ve şirketler gibi geniş bir yelpazeyi çevreleyen kesimi daha dikkatli davranmaya sevk ederek özgürlüklerin daha aktif bir şekilde aranmasına katkı sağlamaktadır. Buna karşın neyi neden

desteklediğinin, neye karşı çıktığının farkında olmayanların varlığı ve kaynağı teyid edilmeyen bilginin çarpıtılarak manipule ve provoke edilmesi, dezenformasyonun kaynağı haline gelebilmektedir. Böylece dijital aktivist sürecin inanılabilirliği, itibar kaybedebilmektedir.

Dijital aktivizme yönelik temel bakış açılarından iki tanesi, iyimser ve kötümser yaklaşımlardır. Söz konusu yaklaşımlar, politik gücün paylaşılmasında dijital teknolojinin potansiyeli üzerine pozitif ve negatif olmak üzere iki temel farklı görüşü temsil etmektedir. İyimserler, dijital aktivizmin var olan politik hiyerarşiyi değiştireceğini ve vatandaşları yetkin kılarak önemli etkiler doğuracağına inanmaktadır. Kötümserler ise dijital teknolojinin yasadışı örgütler tarafından kullanılarak politik kaosun artacağını ileri sürmektedir (Sivitanides ve Shah, 2011: 4). Özetle iyimserler, ilerlemeci bir yaklaşımla teknolojinin özgürleştirici etkisine vurgu yaparken kötümserler ise internetin anarşist karakteri, denetimden uzaklığı, zaman ve mekandan bağımsızlığı üzerinde durarak yönetsel sıkıntılara zemin hazırlayabileceğini ileri sürmektedir (Bozkurt, 2000: 71-72).

İster iyimser ister kötümser yaklaşımlar göz önüne alınsın, bugünlerde iletişim çevrelerinde gerçekleşen devrimin ortasında yaşamaktayız. Bireylerin öğrenme kapasitesinin arttığı bu dijital evrede, ortaklaşa ve kolektif aktiviteler gün geçtikçe dijital aktivizm etrafında şekillenmektedir (Sivitanides ve Shah, 2011: 7).

Dijital aktivizme tarihsel perspektiften bakıldığında, henüz 20.yüzyılın ortalarında varlığından söz etmek mümkündür. ARPANET (Advanced ResearchProjectsAgency Network-Amerikan Gelişmiş Savunma Araştırmaları Dairesi Ağı) yeni adıyla DARPA (Defence Advanced ResearchProjectsAgency-ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Ajansı), soğuk savaş sırasında geliştirilmiş dünyanın ilk çalışan paket anahtarlama ağı olmasının yanı sıra internetin de atasıdır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Arpanet>, Erişim Tarihi: 10.07.2013). 1969 yılında nükleer bir saldırı anında haberleşmenin kesilmemesi ve askeri bilgisayarların birbirleriyle iletişim halinde olmasını sağlamak amacıyla yapılan bu çalışma, kitlesel iletişim açısından yeni bir ortam doğurmuştur (Karakoç ve Taydaş, 2013: 33).

Dijital aktivizmin siyaseten güç kazanmasına ilk örnek teşkil eden olaylar arasında Meksika'da politik mücadelesini bir gerilla hareketi olarak sürdüren ve interneti etkin kullanımıyla direnişini yönlendirerek uluslararası kamuoyundan ciddi ölçüde destek gören Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (ZapatistaNationalLiberationArmy) gösterilebilir.

1 Ocak 1994'de Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun ilk mücadele günü adeta geleneksel bir gerilla hareketinden bilgiye dayalı bir gerilla hareketine dönüşmüştür. Çatışmanın dokuzuncu gününden sonra Meksika devlet başkanı Carlos Salinas de Gortari'nin, askeri gücünün üstünlüğüne rağmen iki hafta içerisinde ateşkesi kabul etmesi de bunun göstergesidir. Elektronik ağlar yoluyla hiyerarşik sınırlamalardan uzak kalan teknolojik gelişmelerin yeni tartışma ve paylaşım alanı yaratması, geleneksel yapılanmadan enformasyona dayalı dönüşüme olanak sağlamıştır. İnternet bu süreçte sivil toplumdaki, küresel bir siber topluma ortak ilgi alanları ve sınır ötesi paylaşımlar doğrultusunda geçişi sağlayan bir iletişim kanalı olarak görülmüştür (Martinez-Torres, 2001: 347).

Dijital aktivizmin gündelik hayatın bir parçası haline gelmesine yakın zamana ait bir örnek, WikiLeaks belgeleridir. WikiLeaks'in 2010 yılı sonunda paylaştığı ABD Dışişleri Bakanlığı ile konsoloslukları arasındaki özel yazışmaları içeren *Cablegate* Sızıntıları, dünyada yankı uyandıran gelişmelerden biri olmuştur. Ayrıca Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da sosyal medya siteleri üzerinden yürütülen toplumsal hareketlerin totaliter ve otoriter olarak nitelenen baskıcı hükümet ve diktatörleri devirebilecek güce erişmesi, internetin politik halk hareketlerindeki misyonunu göstermiştir. Hiç kuşkusuz bu gelişmelere yol açan etmenlerin altında çok sayıda insanın hem siyasi hem de sosyal olaylara kolektif olarak kısa zamanda tepki göstermesi yatmaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında gelinen 2011 yılı, dünya siyasetinde bir miladı sembolize etmektedir. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreçte internet, bir katalizör görevi üstlenmiştir.

Arap Baharı, 17 Aralık 2010 tarihinde seyyar satıcılık yapan üniversite mezunu işsiz Tunuslu genç Muhammed Bouazizi'nin tezgahına el konulmasına karşı kendisini yakmasıyla başlamış ve Tunus'ta hükümeti deviren isyanın da fitilini ateşlemiştir. 16 Ocak 2011'de Tunus başbakanı Zine al-Abidine Ben Ali çareyi ülke dışına kaçmakta bulmuştur (Çıldanvd, 2012). Tunus'ta başlayan isyan, diğer Arap ülkelerine de emsal oluşturmuştur. Mısır, Libya, Cezayir, Ürdün, Yemen, Bahreyn, Umman ve Suriye olmak üzere birçok Ortadoğu ülkesinde ekonomik, sosyal ve siyasi içerikli halk ayaklanmaları baş göstermiştir.

Halk ayaklanmalarını tetikleyen bu ortak bilincin arka planında ise sosyal medya büyük pay sahibidir. Tunus'ta başlayan isyan sonrası Zine al-Abidine Ben Ali'yi destekler gözükten Fransa'nın, isyanı kiteselleştiren yayınların ardından tutumunu değiştirmesi, söz konusu durumun bariz örneğidir.

İsyanın Tunus'tan Mısır'a sıçramasıyla birlikte Arap Baharı sürecinde sosyal medya etkisinin en fazla hissedildiği ülke, Mısır olmuştur. Arap Baharı öncesinde idareciler tarafından onay verilmeyen uygulamaların sosyal medya araçları kullanılarak tartışıldığı Mısır'da, hükümet internetin fişini çektiğinde artık çok geç kalmıştı. Çünkü bu noktada devreye giren El Cezire TV (Al Jazeera), tüm zorluklara rağmen Tahrir günlerinde yaptığı yayınlarla Arap Baharı'nın Mısır'da canlı kalmasına önemli katkılar sağlamıştır (Korkmaz, 2012: 2151). Tahrir Meydanı'nda toplanan göstericilerin “Çok yaşa Al Jazeera!” şeklinde atılan sloganları, sadece bölgede değil dünya medyasında da büyük yankı uyandırmıştır (Koçgündüz, 2011: 89).

Nihayetinde Mısır'da hükümet, sosyal medyaya karşı olan mücadelesini kaybetmiş ve 11 Şubat 2011'de Mısır devlet başkanı Muhammed Hüsnü Said Mübarek istifa etmiştir. Kısa süre içerisinde Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da hızla yayılan isyan silsilesi Tunus, Mısır ve Libya'da hükümetleri devirmiş ve bu isyanlar sosyal medya devrimi, facebook devrimi ve twitter devrimi gibi isimlerle anılır hale gelmiştir (Çıldanvd, 2012). Ortadoğu'da toplumsal hareketlenmeler olarak ortaya çıkan isyanın, kitlesel niteliğe kavuşmasında domino etkisine yol açan gelişme, internetin etkin kullanımı olmuştur (Deviren ve Atasever, 2011).

Yaşananlar göstermektedir ki sosyal paylaşım ağları üzerinde fikirlerin serbestçe dolaşımı yaygınlaşmakta ve tek taraflı enformasyonun önüne geçilebilmektedir. Böylelikle aynı andalık zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Bir veri deposu olarak internete giren hiçbir şeyin silinmediği ve kayıtlarda kaldığı düşünülürse herhangi bir verinin istenilen bir zamanda ulaşılabilir olması, internet kullanıcılarının farklı zaman dilimlerinde mesaja ulaşması demektir. Bu temel özelliği ile internet medyası, televizyon ve radyo gibi iletişim araçlarının aynı andalığa dayalı iletişim gerekliliğini aşmıştır.

Bu ve benzeri temel özellikleri ile farklılaşan sosyal medya, kullanıcılarına edilgen ve pasif olmaktan ziyade aktif ve etken bir rol biçmektedir. Sosyal medya kullanıcıları farklılaşan, marjinal kalan ve gündeme alınmayan konularla ilgili olarak rahatlıkla fikir alışverişinde bulunabilmektedir (Göker ve Doğan, 2011: 180). Bir taraftan otoritenin güçlenmesi diğer taraftan internet olanakları, “bilgi toplumunda bireyin özerklik ve özgünlük kazanıp özne olarak öne çıkmasına yardımcı olmaktadır.” (Işık, 2013: 66).

Münster Üniversitesi'nden uzman Marie Möller, baskıcı rejimlerde insanların cezalandırılmaktan korktuğu için sokaklara çıkmadığına ve internetin bir protesto aracına dönüşerek bu ülkelerde önemli bir misyon edindiğine dikkat çekmektedir. Twitter'da 2011 yılı

içerisinde en çok geçen kelimenin “Mısır” olduğu göz önüne alınırsa, Arap Baharı'nın hem Mısır için hem de dünyadaki insanlar için ne anlama geldiği ve Mısır'ın Arap Baharı sürecinde nereye konulduğu daha iyi anlaşılabilir (Korkmaz, 2012: 2149).

Dijital aktivist faaliyetler Arap Baharı'yla son bulmamış tam aksine ivme kazanmıştır. Hem ABD'deki Wall Street olayları hem de Türkiye'de İstanbul Gezi Parkı'nda yaşanan hadiseler, internetin örgütleyici gücünü bir kez daha ortaya koymuştur.

17 Eylül 2011'de New York Özgürlük Meydanı'ndaki Wall Street'de aktivistler tarafından gerçekleştirilen, büyük bankaların ve çok uluslu şirketlerin yozlaşmış gücüne ve demokrasiden uzak yaklaşımlara karşı savaşmak için başlatıldığı ileri sürülen politik eylemde, occupywallst.org hareketin resmi web sitesi olmuş ve geniş kitlelere sesini duyurmuştur. Tunus ve Mısır'da meydana gelen isyanlardan esinlenen politik hareketin amacı, küresel ekonominin haksız kurallarını belirleyen ve toplam nüfusun %1'ini oluşturan kesime karşı koymak olarak ifade edilmiştir. Sanal organlar tarafından etkin bir şekilde yürütülen *Wall Street'i işgal et (Occupy Wall Street) hareketi*, Arap Baharı sürecinde kullanılan taktiklerin bir benzerini uygulayarak başarılı olmaya çalışmıştır. Tüm bunlara karşın polis müdahalesine maruz kalan protestocular, 15 Kasım 2011'de işgal ettikleri Zuccotti Parkı'ndan çıkarılmışlardır (Çıldanvd, 2012). Bu süreçte sosyal medya araçlarından özellikle twitter, katılımcıların örgütlenmesinde kayda değer bir öneme sahip olmuştur. Anti-kapitalist bir akım olarak kendini gösteren eylemde dijital aktivistlerin birbirleriyle etkileşim kurarak bilgi paylaşımları, twitter'ı sosyal ve politik itirazların kaynağı haline getirmiştir. Dolayısıyla sosyal medya, Wall Street'i işgal et sloganıyla destekçilerin organize olmalarında bir sembol olmuştur (Conovervd, 2013: 1).

Wall Street'deki eylemle gerek sloganı gerekse protestocular tarafından gösteri merkezi olarak bir parkın seçilmesi yönüyle benzer nitelikler taşıyan ancak içerikte ayrılan bir başka internet temelli eylem, Türkiye'de İstanbul Gezi Parkı'nda yaşanmıştır. Gezi Parkı olaylarının yayılmasında global olarak ortamın uygunluğu önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Son yıllarda Arap Baharı ve Wall Street gibi büyük çaplı toplumsal hareketlenmelerin olması, Gezi Parkı'na da sirayet etmiştir. Gezi Parkı protestoları, internetin bir iletişim tekeli kurması ve tweetlerin kendi dijital dünyasını aşarak dünya gündemine taşınmasıyla küresel ilgi odağı haline gelmiştir. Sosyal medyadaki protestoların çıkış noktasını çevre ve yeşilin oluşturması, daha geniş kesimleri duyarlılığa sevk etmiş ve internet yoluyla söz konusu duyarlılık kitlesel bir harekete dönüşmüştür.

Bu tip toplumsal hareketlilikler, bulaşıcı bir etki doğurduğundan toplumların kırılma eğilimini arttırarak istikrarsız bir atmosfere yol açabilmektedir. Bu ve benzeri süreçlerin kontrol altına alınabilmesi amacıyla sosyal medya okur yazarlığı ve etiğinin, tüm yönleriyle irdelenmesi ve ortak ilkelerin yaygınlık kazanması kaçınılmaz görünmektedir.

Küresel ağ toplumu koşullarında internet yoluyla küresel ölçekte yayılan enformasyonun ne tür iktidar, hegemonya ve egemenlik ilişkilerine dayandığını sorgulamak da büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan çözümlenmesi gereken başlıca unsur, enformasyon çağında internet bilgisinin dezenformatik yapısıdır. Diğer bir ifadeyle internet aracılığıyla gerçekleşen ve bilgi bombardımanından türeyen yoğun bilgi kirliliğidir. İnternetin dijital olanakları sayesinde enformasyon ve bilgi, kolayca klonlanarak paylaşımına sokulabilmektedir. Böylece araştırmacı ve sorgulayıcı düşünmeden uzaklaşmaktadır (Özcan, 2012: 220). Özellikle internet üzerinde çoğu kanıtı olmayan bir yığın bilgi bombardımanına maruz kalınması, öğrenmeyi skolastik bir kimliğe bürüyebilmektedir. İnsanların ağırlıklı olarak pasif bir öğrenme kültürüne sahip ve eleştiriden çok kabul etme eğiliminde olduğu varsayılırsa, bu durum önemli bir sorunsala dönüşmektedir (Sapancı, 2007: 57).

Skolastik düşüncenin karşıtı üretilmiş bir bilgi olarak bilim değil, belirli bir bilgi üretme ve düşünme biçimidir. Başka bir deyişle akla, deneye ve gözleme dayanan bilimsel, eleştirel ve sorgulayıcı düşünmedir. Dolayısıyla internetten erişilen bilgilerin sorgulanmadan genel geçerliliğe sahipmiş gibi algılanması, dogmatizmin temelini oluşturmaktadır. Her türlü internet verisinin mantıksal kanıtlar aranmadan körü körüne benimsenmesi, 21.yüzyıl skolastiği olarak kabul edilebilir. Bu kabulleniş, internetin siyaseten kullanıldığı kırılma toplumlarda olası bir meşruiyet krizi doğurabilmektedir (Sapancı, 2007: 65).

Siyaseten internet kullanımına ilişkin bir başka önemli nokta, ağ toplumunun yükselişle sivil toplum örgütlerinin resmi otoritenin dışına doğru kaymasıdır. Böylece bir ağırlık merkezi oluşturmaları söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla sivil girişimler, kendi iradeleriyle hareket edebilmekte ve kendi egemenliklerini güçlendirebilmektedir (Akdenizli, 2011: 39). Ancak buradaki sıkıntı, sivil toplum örgütlerinin mali kaynaklara ihtiyaç duymaları ve bu kaynakların, genelde çok uluslu şirketler tarafından finanse edilmesidir. Bu nedenle sivil hareketlerin söylem ve eylem özgürlüğünün sınırlandırıldığı, yer yer saptığı ve kısmen yönlendirildiği söylenebilir (Ateş, 2006: 32).

İnternet, sadece siyasi muhalifler tarafından değil aynı zamanda iktidarda bulunan siyasi otoriteler tarafından da etkin bir politika yürütmek adına kullanılabilir.

İnternetin kitlelere ulaşmayı kolay hale getirmesi, interneti siyasette bir politika malzemesine dönüştürmüştür. Ancak internet kullanımında, dünyada bir eşitlik söz konusu olmadığı için internet ve siyaset arasındaki etkileşim her yerde aynı değildir. Dünyanın bir çok gelişmiş bölgesinde internetin etkin kullanımına karşın, Kuzey Kore'de kısıtlamaların olması buna örnek gösterilebilir.

5.İnternet Kullanımının Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Etkileri: Ülke Deneyimleri

Bilgisayarlar vasıtasıyla kurulan Dünya Çapı'ndaki Ağ'ın (World Wide Web) ortaya çıkışı, enformasyon söz konusu olduğunda aşılması gereken mesafeleri ortadan kaldırmış ve enformasyonu, hem teoride hem pratikte coğrafi sınırları tanımaksızın erişilir hale getirmiştir (Bauman, 2010: 22). Nitekim bu durumun ekonomi, sosyal hayat ve siyasete etkileri yadsınamaz konumdadır. Bu bağlamda internet sunucuları ağı World Wide Web'i geliştiren Sir Tim Berners-Lee'nin kurduğu World Wide Web Vakfı'nın hazırladığı raporda 81 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke, internetin ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri dahil olmak üzere birçok açıdan incelenmiştir.

2013 Web Endeks Raporu'nda 4 alt endeks ve onların bileşenleri yer almaktadır. Söz konusu 4 alt endeks ve bileşenleri şu şekildedir (<http://thewebindex.org/data/all/scores/> Erişim Tarihi: 01.04.2014):

1. Evrensel erişim:
 - Eğitim ve Farkındalık,
 - Erişim ve Yeterli Bütçe,
 - İletişim Altyapısı.
2. İlgili içerik
 - Web Kullanımı,
 - İçerik Oluşturma,
3. İnternet özgürlüğü (Web özgürlüğü)
4. İnternet etkisinin güçlendirilmesi
 - Ekonomik Etki
 - Sosyal ve Çevresel Etki
 - Siyasi Etki

Tablo 4'te web endeks değerine göre ülkelerin sıralaması gösterilmekte olup, 4 alt endeksten internet etkisinin güçlendirilmesinin bileşenleri olan internet kullanımının ekonomik, sosyal ve çevresel ve de siyasi etkileri yer almaktadır.

Tablo 4. Seçilmiş Ülkeler İtibariyle Web Endeks (2013)

ÜLKELER	ENDEKS	EKONOMİK ETKİ	SOSYAL VE ÇEVRESEL ETKİ	SİYASİ ETKİ
1.İSVEÇ	100	82.8	99.2	93.1
2.NORVEÇ	97.5	77.1	69.1	90.1
3.BİRLEŞİK KRALLIK	95.6	89.5	73.3	100
4.ABD	95.2	100	100	95.2
5.YENİ ZELANDA	92.4	78.4	74.9	81.5
6.DANİMARKA	92.4	66.0	60.7	87.4
7.FİNLANDİYA	91.9	77.5	54.9	87.0
8.İZLANDA	91.9	59.4	52.4	73.8
9.FRANSA	90.9	64.6	74.4	88.8
10.G.KORE	87.4	67.7	63.3	94.2
11.AVUSTRALYA	86.4	68.2	71.1	88.0
12.HOLLANDA	86.4	71.7	48.0	87.0
13.JAPONYA	86.4	62.2	78.4	79.2
14.AVUSTURYA	84.8	69.8	47.1	89.3
15.KANADA	84.3	67.1	69.1	78.0
16.ALMANYA	83.1	74.4	48.7	81.5
35.GÜNEY AFRİKA	55.8	31.1	37.7	64.7
39.PERU	48.1	30.2	36.1	35.1
41.RUSYA	47.1	46.9	54.1	51.7
58.TÜRKİYE	30.9	25.4	28.0	33.8
61.SENEGAL	28.4	32.3	39.2	35.0

Kaynak: <http://thewebindex.org/data/all/scores/> (Erişim Tarihi: 01.04.2014)

Söz konusu raporda Türkiye, 81 ülke arasında 58. sırada yer almaktadır. Web endeks değeri en yüksek değere sahip olana 100, en düşük değere sahip olana ise 0 puan verilerek değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 4'de üst sırada yer alan ülkelere bakıldığında, dünyanın önde gelen gelişmiş ülkelerine rastlanılmaktadır. Sıralamanın bu şekilde gerçekleşmesi, tesadüfi değildir. Çünkü

gelişmiş ülkelerde internete erişim alt yapısı, büyük ölçüde sağlanmış durumdadır. Söz konusu alt yapının yeterince sağlanmış olması, web kullanımına yansımaktadır. Sonuç olarak internet için gerekli alt yapının mevcut olması ve internet kullanımının kitlelere yayılması, internetin etkisini de güçlü kılmaktadır. Böylece internet kullanımının ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri, gelişmiş ülkelerde daha etkin bir şekilde görülmektedir. Araştırmaya konu olan 81 ülke içerisinde son sıralarda yer alan ülkelerin, Afrika'da bulunan az gelişmiş ülkeler olması da bu çıkarımı destekler niteliktedir. Listenin son 10 sırasında yer alan ülkeler ise (endeks değeri 0 olan sondaki ülkeden başlayarak) Yemen, Etiyopya, Mali, Zimbabve, Pakistan, Kamerun, Ruanda, Malawi, Burkina Faso ve Vietnam olup çoğu Afrika kıtasında yer almaktadır.

6.Sonuç

Teknolojideki her yeniliğin ekonomik, sosyal ve siyasi yönden önemli ölçüde dönüştürücü etkileri bulunmaktadır. İnternetin de bu süreçte en önemli saç ayağı olduğu çağımızda bir gerçektir. Bu yönüyle internetin dönüştürücü karakteri, birçok alanda olduğu gibi ekonomi alanında da belirleyici olmaktadır. Geleneksel ekonomiye ait kuralların köklü bir değişime uğraması ve ekonominin dijital evreye geçmesi, bunun en önemli göstergesidir. İnternet ekonomisinin ve elektronik ticaretin ekonomiye yön vermesiyle birlikte durağan ve hiyerarşik yapı yerini dinamik ve ağ temelli rekabetçi bir yapıya bırakmıştır. Böylece ekonomi daha rekabetçi bir niteliğe kavuşmakta ve global bir hal almaktadır. İnternet kullanımının ekonomi dışında, siyasi ve sosyal hayata damga vuran etkileri de söz konusudur. Nitekim dönüştürücü bir karaktere sahip olan internet, hayatın her alanına nüfuz ederek iktidarları bile sarsıntıya uğratacak önemli bir gücün kaynağını oluşturmaktadır. İnternetin yaptırım gücü, otoriter yönetimlere baskın çıkarak Ortadoğu başta olmak üzere birçok coğrafyada başkaldırıya dönüşmüştür. Eylemlerin sosyal medya yoluyla geniş kitlelere ulaşması, aktivizmin mecra değiştirerek sokaklardan internete taşınmasını da beraberinde getirmiştir.

İnternetin dönüştürücü karakteri, ekonomi ve siyasi hayatla sınırlı değildir. İnternet, sosyal hayatı yeniden şekillendirmesiyle toplumsal yaşama da yön vermektedir ve bireyleri yeni bir benlik arayışına sürüklemektedir. Bu çerçevede insanların bir taraftan geçmişinden koparılarak tek tipleşmesi diğer taraftan özgün olmanın mücadelesini vererek kimlik arayışına girmesi, internet sonrası türeyen ağ toplumunun bir özelliğidir. Söz konusu ikilem, ağ toplumu bünyesinde var olan sanal cemaatleri karakterize etmektedir.

Bugünün dünyasında internet kullanımının ekonomik, sosyal ve siyasi yansımaları, insan hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. İnternetin ekonomi, sosyal hayat ve siyasetle ilişkisi her yönüyle bütüncül bir yapı içerisinde olup değişime ve yeniliğe açık evrimsel bir süreçtir. İnternetin dönüştürücü karakteri; ekonomideki geleneksel düzenden yeni ekonomiye geçiş, sosyal hayattaki kimlik arayışı ve siyasette değişen dengeler noktasında karşımıza çıkmaktadır ve internetin yaptırım gücü, gün geçtikçe etkinliğini ve belirleyiciliğini arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdenizli, B. (2011), "İnternet, Egemenlik ve Devlet: İnternetin Ulusal ve Uluslararası Yönetime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme" *Global Media Journal*, ss. 31-51
- Akyazı, H. ve Kalça, A. (2003), "Yeni Ekonomi ve İktisat Bilimi" *Liberal Düşünce Dergisi*, (29), ss. 221-242
- Ateş, D. (2006), "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (1), ss. 25-38
- Bauman, Z. (2013) *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm – Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, 1.Basım İstanbul: Say Yayınları (Çev: F.Doruk Ergun)
- Bauman, Z. (2010) *Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları*, 3.Basım İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Çev: Abdullah Yılmaz)
- Bayhan, V. (2011) "Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu: 'Tüketiyorum Öyleyse Varım' ", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (43), ss. 221-248
- Bozkurt, V. (2000) "Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu Mu?", *Birikim Dergisi*, (136), ss. 69-74
- Conover, Michael D.; Ferrara, E.; Menczer, F. ve Flammini, A. (2013) "Digital Evolution of Occupy Wall Street" *PLOS ONE*, Volume: 8, Issue: 5, ss. 1-5
- Çımat, A. ve Yıldız, O. (2012) *Çağdaş İktisadi Düşünceler*, 1.Basım İstanbul: Lisans Yayıncılık
- Çıldan, C.; Ertemiz, M.; Küçük, E.; Tumuçin, H.Kaan ve Albayrak, D. (2012) "Sosyal Medyanın Politik Katılım ve Hareketlerdeki Rolü" *Akademik Bilişim 2012 Konferansı*, Uşak
- Denizci, Ö.Mert (2009) "Bilişim Toplumu Bağlamında İnternet Olgusu ve Sosyopsikolojik Etkileri", *Marmara İletişim Dergisi*, (15), ss.47-65
- Deviren, N.Vatansever ve Atasever, G. (2011) "Ekonomik Küreselleşmenin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri" *Mevzuat Dergisi*, (164), <http://mevzuatdergisi.com/2011/08a/01.htm>, Erişim Tarihi: 10.08.2013
- Doğaner, M. (2007) *Elektronik Ticaret-Türkiye'de Elektronik Ticaretin Gelişimi ve İşletmeden Tüketicilere Elektronik Ticaret Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Dolgun, U. (2011) "İnternet ve Demokrasi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (44), ss. 222-235

- Giddens, A. (2008) *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, (Çev: Cemal Güzel)
- Göker, G. ve Doğan, A.(2011), "Ağ Toplumunda Örgütlenme: Facebook'ta Çevrimiçi Tekel Eylemi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (25), ss.175-203
- Işık, G. (2013) *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler*, 1.Basım Ankara: Nobel Yayınları
- Kalkan, V. Denizhan; Keskin, H. ve Akgün, Ali E. (2002), "İnternet ve Siyasal Yaşam: Literatür Değerlendirmesi ve Bir Sentez Arayışı", *VIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*, Askeri Müze/Harbiye Kültür Sitesi, İstanbul
- Karakoç, E. ve Taydaş, O. (2013), "Bir Serbest Zaman Etkinliği Olarak Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanımı ile Yalnızlık Arasındaki İlişki: Cumhuriyet Üniversitesi Örneği", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7 (4), ss. 33-45
- Koçgündüz, L. Melike (2011) "Ortadoğu'daki Ayaklanmalarda Bir Katalizör Olarak Al Jazeera ve Mısır Örneği", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3 (29), ss. 83-92
- Korkmaz, A. (2012), "Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü", *International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges*, İzmir, ss. 2147-2154
- Martinez-Torres, M. Elena (2001), "Civil Society, the Internet, and the Zapatistas", *Peace Review*, 13:3, ss. 347-355
- McLuhan, M. ve Povers, B. (2001), *Global Köy*, 1.Basım İstanbul: Scala Yayıncılık, (Çev: Bahar Öcal Düzgören)
- McLuhan, M. (2001), *Understanding Media*, 2.Basım London: Routledge Classics
- Özcan, U. (2012) "The Confusion and Traps of Internet Knowledge in Formation Age", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (1), ss. 219-230
- Özgür, A. (2006) *Ekonominin İktisadi Etkileri ve İktisat Politikası Üzerine Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sapancı, A. (2007) "İnternete Dayalı Araştırmalarda Eleştirel Düşünme Sorunsalı: 21. Yüzyıl Skolastiğine Doğru", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), ss. 56-71
- Sarıfakıoğlu, B. (2007), "İnternetin Toplumsal Etkileri", *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, (431), ss. 54-57
- Sarıkaya, M.; Erdoğan, M. ve Kara, F.Zişan (2010), "İnternet Ekonomisi ve Kurumsal Sürdürülebilirlik", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (2), ss. 31-50
- Sivitanides, M. ve Shah, V. (2011) "The Era of Digital Activism", *Conference for Information Systems Applied Research (CONISAR)*, Wilmington North Carolina, USA, 4 (1842), ss. 1-8
- Şan, M. Kemal ve Hira, İ., http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/frankfurt_okulu_ve_kultur_endustrisi_elestirisi.pdf, Erişim Tarihi: 29.01.2013
- Turan, S. ve Esenoğlu, C. (2006), "Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Bilişim ve Kitle İletişim Teknolojileri: Eleştirel Bir Bakış" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1 (2), ss. 71-86

- Williams, Kipling D.;Cheung, Christopher K.T.; Choi, W. (2000) "Cyberostracism: Effects of Being Ignored Over the Internet", *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (5), ss. 748-762
- Yıldız, O. (2014), *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Rekabet Gücünün Arttırılmasında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü: GEKA Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yılmaz, T. (2008), *Elektronik Ticaretin İstihdama Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Türkiye Online İnternet Ekonomisi Raporu, Boston ConsultGroup, <http://www.turkiye-ekonomi.com/Turkey-Online-Turkish.pdf>, Erişim Tarihi: 01.07.2013
- <http://thewebindex.org/data/all/scores>, Erişim Tarihi: 01.04.2014
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16198>, Erişim Tarihi: 22.08.2014
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13630>, Erişim Tarihi: 24.03.2014
- World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>, Erişim Tarihi: 10.03.2014
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arpanet>, Erişim Tarihi: 10.07.2013